

Ukrainian Historical Review /
Український історичний огляд
Issue 1 / Вип. 1 (2022) 115-130.

DOI: 10.47632/2786-717X-2022-1-115-130

УДК 930:[37:27-789.17(438+474.5)“16/17”]

ORCID ID 0000-0003-3414-1760

Beata Lorens
dr. hab. prof.
university of Rzeszow
blorens@ur.edu.pl

BASILIANI AND THE PUBLIC SCHOOLING IN THE POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH IN THE 17th AND 18th CENTURIES

The article summarises the research on Basilian education in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 17th and 18th centuries. It is based on documents stored in Polish and Ukrainian archives and libraries, as well as publications within the framework of the project dedicated to the Commission of National Education. The article focuses on secondary schools (colleges) for secular students, existing at Basilian monasteries in the First Polish Commonwealth in the 1700s. According to the records, 20 schools and dormitories for boys functioned during this period. Until 1773 the schools remained under the patronage of the monks. However, after the First Partition of Poland in 1772 and the convening of the Commission of National Education in 1773, control over them, in the case of Austria, was taken by the authorities of the Habsburg Monarchy, and in the areas remaining the part of the Polish Republic – by the Commission of National Education. The Basilian colleges' organisation and educational processes were based on Jesuit models. The article reveals that the gradual secularisation of Basilian public schools was a result of the educational reform by the Commission of National Education. It was a question of restriction of a role of Latin in favor of Polish, as well as the introduction of elements of physics and natural sciences, history and geography.

Beata Lorens
dr hab., profesor
uniwersytet Rzeszowski

BAZYLIANIE A SZKOLNICTWO PUBLICZNE W RZECZYPOSPOLITEJ W XVII I XVIII W

Edukacja własnych kadr w zakresie filozofii i teologii była zadaniem podejmowanym przez zakon bazylikański zreformowany w 1617 r. przez unickiego metropolitę

kijowskiego Józefa Welamina Rutskiego. W założeniach reformatora bazylianie mieli także otwierać przy swoich monasterach seminaria dla unickiego duchowieństwa diecezjalnego oraz kolegia kształcące młodzież świecką, wywodzącą się głównie ze stanu szlacheckiego. Prowadzenie działalności edukacyjnej, zwłaszcza dla młodzieży świeckiej, było postrzegane przez zakonników jako przedsięwzięcie, które może im przynieść popularność i uznanie w społeczeństwie szlacheckim¹. Pierwsza placówka oświatowa dla młodzieży świeckiej prowadzona przy monasterze bazylikańskim powstała jeszcze w XVII w., ale ich rozkwit przypadł na następne stulecie. Z kolei ich likwidacja nastąpiła przeważnie w I połowie XIX w. Bazylianie w drugiej połowie XVIII w. zajmowali w Rzeczypospolitej trzecie miejsce, po jezuitach i pijarach, w ilości zorganizowanych średnich szkół publicznych. Przedmiotem niniejszych rozważań będą kolegia oraz konwikty, a więc placówki edukacyjne na poziomie średnim dla młodzieży świeckiej prowadzone przez bazyliaków². Podjęcia szczegółowych badań wymaga problem funkcjonowania szkół parafialnych przy parafiach bazylikańskich, który w literaturze przedmiotu występował na marginesie podejmowanych dociekań.

Szkolnictwo bazylikańskie nie miało rodzimego wzorca wywodzącego się z monastycyzmu wschodniego. Zakonne szkoły ruskie do czasów unii brzeskiej nie istniały w formie zorganizowanej, bo mnisi reguły św. Bazylego do czasów reformy w XVII w. prowadzili niewiele szkół. Funkcjonowały natomiast szkoły prawosławne prowadzone przez bractwa cerkiewne we Lwowie, Wilnie, Łucku, Mohylewie i Kijowie. Ta ostatnia placówka została przekształcona przez metropolitę kijowskiego Piotra Mohyłę w XVII w. w kolegium zwane Akademią Kijowsko-Mohylańską. Ważną rolę edukacyjno-naukową pełniło również kolegium w Ostrogu, powstałe w ostatniej ćwierci XVI w.³

¹ Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника, Відділ рукописів (dalej: ЛННБ), ф. 3, од. зб. 649/1, арк. 13 зв. Jak stwierdził jeden z bazyliaków w odniesieniu do kolegium w Buczaczu: *nic bardziej sławy naszej pomnożyć nie może nad usługi nasze w uczeniu szkół publico świadczone*.

² O publicznym szkolnictwie bazylikańskim zob.: M. Piłtyczak-Majerowicz. *Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i księżki w działalności zakonu*. Warszawa – Wrocław 1986, s. 28–55; L. Bieńkowski. *Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce // Kościół w Polsce, t. II: Wieki XVI–XVIII / red. J. Kłoczowski*. Kraków 1969, s. 1017–1019; M. Wojnar. *Basilian seminaries, college and schools (XVII–XVIII) // Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni, sec. II, t. IX (1974), fasc. 1–4, s. 48–63*; B. Lorens. *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*. Rzeszów 2014, s. 308–370; I. Патріло. *Нарис історії Василян від 1743 до 1839 року // Нарис історії Василянського Чину святого Йосафата (= Analecta OSBM, ser. II, sec. I, t. 48)*. Рим 1992, s. 239–244.

³ A. Mironowicz. *Szkolnictwo prawosławne w Rzeczypospolitej // Szkolnictwo prawosławne w Rzeczypospolitej / red. A. Mironowicz, U. Pawluczuk, P. Chomik*. Białystok 2002, s. 21–27; T. Chynczewska-Hennel. *Akademia Kijowsko-Mohylańska // Szkolnictwo prawosławne w Rzeczypospolitej, s. 44–46*; T. Kempa. *Akademia Ostrogska // Szkolnictwo prawosławne w Rzeczypospolitej, s. 55–79*; M. Mironowicz. *Szkoły bractw cerkiewnych na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII wieku*. Białystok 2019, s. 86–283.

Sieć szkół

Reforma bazylianów przeprowadzona przez metropolitę Rutskiego w 1617 r. pozwoliła na włączenie się zakonu do działalności oświatowej prowadzonej dla młodzieży świeckiej. Na przestrzeni XVII–XIX w. na ziemiach I Rzeczypospolitej funkcjonowało w sumie 20 bazylikańskich kolegiów i konwiktów. Najwięcej z nich działało w drugiej połowie XVIII w.

Tabela. Szkoły średnie i konwikty prowadzone przez bazylianów na terenie ziem I Rzeczypospolitej w XVII–XIX wieku

<i>Lp.</i>	<i>Miejscowość</i>	<i>Daty</i>	<i>Typ szkoły</i>
1	Bar	1781–1804	kolegium jezuickie, szkoła podwydziałowa
2	Berezwecz	1776–1789	szkoła podwydziałowa
3	Boruny	1773–1831	retoryka szkoła podwydziałowa
4	Buczacz	1754–1784 od 1784	retoryka i filozofia szkoła główna
5	Chełm	1639–1759	pięcioletnie gimnazjum
6	Drohobycz	1775–1784 od 1784	6-klasowe gimnazjum szkoła główna
7	Hoszcza	1639–1777 (od początku XVIII w. unicka)	retoryka
8	Humań	1765–1831	retoryka i filozofia, szkoła podwydziałowa
9	Kaniów	1785–1833	szkoła podwydziałowa
10	Lubar	1757–1831	retoryka i filozofia, szkoła podwydziałowa
11	Ławrów	1774–1783 1788 – 1911	konwikt szkoła główna
12	Malejowce	1766	konwikt
13	Ostróg	1777–1793	kolegium jezuickie szkoła podwydziałowa
14	Owrucz	1783–1803	kolegium jezuickie, szkoła podwydziałowa
15	Podubiś	1773–1832	retoryka, szkoła parafialna
16	Szarogród	1749–1789	retoryka, szkoła podwydziałowa
17	Świerżeń	1782–1792	konwikt

Lp.	Miejscowość	Daty	Typ szkoły
18	Wilno	1750–1787	konwikt
19	Włodzimierz Wołyński	Po 1678–1830	retoryka i filozofia, szkoła podwydziałowa
20	Żyrowice	1705–1828	retoryka i filozofia szkoła podwydziałowa

Źródło: M. Piłtyczak-Majerowicz. *Bazylianie w Koronie i na Litwie*, s. 28–55; A. Massalski, E. Kula. *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w wydziale wołyńskim i ukraińskim*. Warszawa 2018, s. 161–232, 337–352, 367–415; S. Walasek. *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w wydziale poleskim*. Warszawa 2018, s. 154–161; W. Jamrożek, J. Szablicka-Żak. *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w wydziale nowogródzkim*. Warszawa 2018, s. 93–97; B. Lorens. *Bazylianie prowincji koronnej*, s. 308–370; I. Szybiak, K. Buczek. *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w wydziale żmudzkiem*. Warszawa 2018, s. 37–38.

Analizując działalność kolegiów i konwiktów funkcjonujących przy monasterach bazylianskich na ziemiach Rzeczypospolitej Obojga Narodów, zebranych w tabeli 1, można wyróżnić trzy etapy ich funkcjonowania.

Pierwszy okres obejmuje przedział od 1617 r. do 1743 r., czyli od reformy zakonu do uregulowania jego struktury organizacyjnej. W tym czasie uruchomiono cztery ośrodki edukacyjne w Chełmie, Włodzimierzu Wołyńskim, Żyrowicach i Hoszczy. Jediną szkołą bazylianską mającą korzenie w okresie prawosławnym była placówka w Hoszczy na Wołyniu. Geneza tamtejszego ośrodka edukacyjnego sięgała I połowy XVII w. Fundatorka prawosławnego monasteru kasztelanowa smoleńska księżna Regina z Hoyskich Sołomerecka, w akcie fundacyjnym wystawionym 2 I 1639 r., poleciła, aby w Hoszczy *szkoły publiczne byli i młodź wszelkiej kondycji ludzi, swoją należyłą edukacją miała i oraz aby teje młodzi zakonnicy mnisi edukacją pomienioną dawali*⁴. Szkoła bazylianska miała przeciwstawić się słynnej placówce ariańskiej funkcjonującej w Hoszczy i spowodować powrót wiernych do Cerkwi⁵. W 1640 r. w Hoszczy miała się znaleźć kadra nauczycielska prowadząca szkołę prawosławną w Winnicy⁶. Tradycja edukacyjna była kontynuowana po przyjęciu przez monaster w Hoszczy unii z Kościołem katolickim. W pierwszym dziesięcioleciu XVIII w. funkcjonowała przy monasterze w Hoszczy szkoła dla młodzieży świeckiej,

⁴ Державний архів Тернопільської області (dalej: ДАТО), ф. 258, оп. 3, спр. 1254, арк. 62 зв.; Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), Archiwum Podhoreckie, Podh XI 1/42, k. 6 v – 12; T. Kempa. Sołomerecka z Hoyskich Regina // *Polski słownik biograficzny*, t. XL. Warszawa – Kraków 2000–2001, s. 325–326.

⁵ Wołyniak (J. M. Giżycki). *Z przeszłości Hoszczy na Wołyniu*. Kraków b.r.w., s. 55–56.

⁶ T. Chynczewska-Hennel. Akademia Kijowsko-Mohylańska, s. 46.

prowadzona przez bazylianów⁷. Ok. 1725 r. rektorem szkoły w Hoszczy miał być Teodozy Lubieniecki Rudnicki, późniejszy unicki biskup łucki (1730–1751)⁸.

W XVII w. uruchomiono dwa kolegia kształcące młodzież świecką przy monasterach, które należały do Kongregacji Trójcy Świętej. Były to placówki w Chełmie i Włodzimierzu Wołyńskim. W 1639 r. unicki biskup chełmski Metody Terlecki otworzył bazylikańskie gimnazjum przy cerkwi katedralnej w Chełmie. Jego organizacja i program nauczania oparte były na rozwiązaniach przyjętych w szkolnictwie jezuickim. Pierwszym rektorem tejże szkoły, kształcącej młodzież świecką obu obrządków katolickich, był Jakub Susza, późniejszy władca chełmski. 7 VI 1640 r. gimnazjum uzyskało przywilej królewski wystawiony przez Władysława IV, zaś 16 I 1644 r. breve podpisane przez papieża Urbana VIII. Gimnazjum, od 1727 r. nazywane kolegium, egzystowało do 1759 r., kiedy chełmski eparcha unicki Maksymilian Ryłło przekształcił je w greckokatolickie seminarium duchowne⁹.

Drugą szkołą bazylikańską o tradycji sięgającej XVII w. było kolegium przy klasztorze bazylikańskim we Włodzimierzu Wołyńskim. Inicjatywa sprowadzenia bazylianów i założenia szkoły wyszły od unickiego biskupa włodzimierskiego Benedykta Korsaka Glińskiego po 1670 r., ale ich realizacja nastąpiła zapewne nieco później przez następcę Glińskiego – biskupa Leona Załęskiego (1678–1695). Rektorami tej placówki na początku XVIII w. było kilku późniejszych hierarchów Cerkwi unickiej, m.in. metropolici Leon Kiszka, Felicjan Wołodkowicz, czy unicki biskup chełmski Porfiry Skarbak Ważyński. W 1746 r. kolegium uzyskało przywilej króla Augusta III, potwierdzający zgodę jego poprzedników na edukowanie młodzieży świeckiej w klasach do filozofii włącznie. Kolegium słynęło z nauki języków obcych. W 1787 r. odwiedził szkołę król Stanisław August, którego młodzież szkolna witała w kilku językach: polskim, łacińskim, francuskim, włoskim, niemieckim i angielskim¹⁰. Na początku XVIII w. funkcjonowało kolegium bazylikańskie w Żyrowicach na Litwie. Około 1705 r. uruchomiono przy klasztorze studia w zakresie retoryki i filozofii dla zakonników, ale oprócz młodzieży zakonnej kształcono również świeckich¹¹.

Kolejny etap w funkcjonowaniu publicznego szkolnictwa bazylikańskiego wiązać należy z okresem uregulowania organizacji zakonu bazylikańskiego podzielonego od 1743 r. na dwie prowincje: litewską i koronną (ruską). Trwał on do 1773 r., a więc do utworzenia Komisji Edukacji Narodowej i przejścia w 1772 r. części ziem

⁷ M. Pidlypczak-Majerowicz. *Bazylianie w Koronie i na Litwie*, s. 36.

⁸ Wołyniak (J. M. Giżycki). *Z przeszłości Hoszczy*, s. 63.

⁹ A. Winiarz. Greckokatolickie gimnazjum bazylikańskie w Chełmie (1639–1769) // *Rocznik Chełmski* 1 (1995) 31–39.

¹⁰ Wołyniak (J. M. Giżycki). *Bazylianie we Włodzimierzu i Tryhorach*. Kraków 1912, s. 14, 22–23, 46–47, 65.

¹¹ M. Pidlypczak-Majerowicz. *Bazylianie w Koronie i na Litwie*, s. 33; R. Dobrowolski. Szkoły bazylikańskie w Żyrowicach XVIII–XIX w. // *Małe miasta. Religie* / red. M. Zemło. Lublin – Supraśl 2006, s. 414–416.

państwa polsko-litewskiego pod panowanie Habsburgów. W okresie tym, obok czterech już funkcjonujących placówek, powstały kolejne cztery szkoły: w Lubarze, Szarogradzie, Humaniu i Buczaczu. Właściciel miasta Szarogród na Podolu, podstoli koronny Stanisław Lubomirski na mocy aktu danego 13 I 1749 r. we Lwowie oddał bazylianom z pobliskiej Kalinówki cerkiew parochialną św. Jana Chrzciciela w Szarogradzie i zobowiązał ich do prowadzenia szkoły¹². Wydaje się, że początkowo placówka miała mieć charakter szkoły parafialnej, ale z racji pracy w niej dwóch lub trzech profesorów w latach 1748–1754, można wnioskować o wyższym stopniu organizacji szkoły w Szarogradzie¹³.

Publiczne kolegium działało również przy klasztorze w Lubarze na Wołyniu. Nauka w klasach do retoryki włącznie została tam zorganizowana po 1757 r. W tym okresie bowiem wśród zakonników wymieniany był bazylianin pełniący funkcje prefekta szkoły oraz profesora retoryki. W roku szkolnym 1769/70 zorganizowano tam klasę filozofii¹⁴.

W 1765 r. wojewoda kijowski Franciszek Salezy Potocki poinformował protoarchimandrytę zakonu bazylińskiego o. Hipacego Bilińskiego o swym zamierzeniu ufundowania klasztoru bazylińskiego i kolegium w Humaniu na prawobrzeżnej Ukrainie. Sam akt fundacyjny został podpisany w lutym 1766 r. Potocki wyrażał życzenie, aby przynajmniej czterech zakonników z klasztoru w Humaniu nauczało tam młodzież, począwszy od klas infimy po teologię włącznie. Szkoła humaniska, uruchomiona już we wrześniu 1765 r., cieszyła się wielkim zainteresowaniem studentów. W pierwszym roku jej funkcjonowania zgłosiło się do niej ponad stu kilkudziesięciu uczniów¹⁵. Kolegium bazylińskie w Humaniu miało w swej historii momenty tragiczne. Takim był rok 1768, w którym w wyniku okrutnej rzezi dokonanej przez oddziały Iwana Gonty i Maksyma Żeleźniaka zginęli w Humaniu zakonnicy bazylikańscy i uczniowie tamtejszej szkoły. Na początku lat siedemdziesiątych XVIII w. kolegium wznowiło działalność¹⁶.

Kolegium bazylińskie w Buczaczu zawdzięczało swe funkcjonowanie staroście kaniowskiemu Mikołajowi Potockiemu, który wystawił odpowiedni przywilej 12 XII 1754 r. w Haliczu, uzyskując wcześniej pozwolenie króla Augusta III. Bazy-

¹² ДАТО, ф. 258, оп. 3, спр. 1254, арк. 236 зв.; *Архив Юго-Западной России издаваемый комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волыньском Генерал-Губернаторе*, cz. 1, t. 4. Київ 1871, ССIII, s. 473–475.

¹³ Wołyniak (J. M. Giżycki). Z przeszłości Zakonu Bazylińskiego na Litwie i Rusi // *Przewodnik Naukowy i Literacki* XXXII (1904) 456–457; B. Lorens. *Bazylianie prowincji koronnej*, s. 498 (Aneks. 9).

¹⁴ ДАТО, ф. 258, оп. 3, спр. 1254, арк. 126–126 зв.; *Catalogus monasteriorum et personarum provinciae Protectionis B. V. Mariae Ordinis S. Basilii Magni Anni 1754*; M. Ваврик. *Нарис розвитку і стану василіяньського чина XVII–XX ст. Топографічно-статистична розвідка* (= *Analecta OSBM*, ser. II, sec. I, t. XL). Рим 1979, s. 108–109; B. Lorens. *Bazylianie prowincji koronnej*, s. 316.

¹⁵ ANK, Archiwum Sanguszków, teka 529, plik 31, s. 13–17; Biblioteka Jagiellońska w Krakowie (dalej: BJ), rkps 4502, k. 38, 39 v – 40.

¹⁶ BJ, rkps 4502, k. 116 v.

lianie mieli prowadzić “szkoły na ćwiczenie młodzi w nauce i pobożności”, a także konwikt dla 12 ubogich studentów¹⁷. Początkowo szkoła buczacka funkcjonowała jako gimnazjum 5–klasowe, złożone z infimy (podzielonej na 2 lub 3 oddziały), gramatyki, syntaksy, poetyki i retoryki. W 1773 r., kiedy liczba uczniów wzrosła prawie dwukrotnie, utworzono wyższy kurs filozofii¹⁸.

Ponadto wychowaniem młodzieży świeckiej zajęli się także bazylianie z monasterów w Malejowcach na Podolu oraz w Ławrowie w pobliżu Przemyśla, a także w Wilnie. W tamtejszych monasterach zaprowadzono konwikty, czyli zakłady, w których na mocy fundacji prywatnych utrzymywano po kilka lub kilkanaście osób ze stanu szlacheckiego i mieszczańskiego. Placówki te nie były jednak formalnie zorganizowanymi kolegiami¹⁹.

Następny okres w funkcjonowaniu szkół bazyliańskich wiązał się z latami 1773–1794. Pierwsza data związana jest z dwoma ważnymi dla historii szkolnictwa wydarzeniami – kasatą Towarzystwa Jezusowego przez papieża Klemensa XIV i utworzeniem Komisji Edukacji Narodowej (dalej: KEN), której miały podlegać placówki edukacyjne w Rzeczypospolitej. Upadek jezuitów przyniósł gotowość bazylianów do kontynuowania nauczania w kolegiach skasowanego zakonu. Już 21 XI 1773 r. prokuratorzy prowincji litewskiej i koronnej – Paschazy Leszyński i Hilarion Komarnicki – skierowali do króla Stanisława Augusta Poniatowskiego memoriał dotyczący przekazania w ręce bazylianów kolegiów pojezuickich. Postulowali objęcie zwierzchnictwa nad czternastoma budynkami oraz funduszami przypisanymi do kolegiów jezuickich. Były wśród nich kolegia w Brześciu, Mińsku, Nowogródku, Grodnie, Pińsku, Barze, Żytomierzu, Łucku, Kamieńcu Podolskim, Krzemieńcu, Ostrogu, Owruczu, Winnicy i Lublinie²⁰. Kolejne działania podjęto w następnym roku, gdy bazylianie zwrócili się bezpośrednio do KEN z projektem przejęcia kolegiów pojezuickich na terenie Wołynia i Ukrainy. Memoriał zawierał prośbę o przekazanie zakonnikom ośmiu kolegiów pojezuickich w Owruczu, Żytomierzu, Łucku, Krzemieńcu, Ostrogu, Kamieńcu Podolskim, Barze i Winnicy. Ze swej strony bazylianie złożyli obietnice sprostania wymaganiom stawianym

¹⁷ ЛННБ, ф. 3, од. зб. 663/1, арк. 7–11 зв.; *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie*, t. 1. Lwów 1868, s. 145–146; F. Zych. Dwie uroczystości szkolne w nowym budynku gimnazjalnym // *I Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum w Buczaczu za rok szkolny 1900*. Stanisławów 1900, s. 3.

¹⁸ ЛННБ, ф. 5, оп. 1, од. зб. 6196/II, арк. 83.

¹⁹ Там само, ф. 3, од. зб. 306, арк. 12 зв., 13 зв., 15; М. Ваврик. Лаврівська хроніка (1771–1882) // *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, ser. II, sec. III, t. II, fasc. 1–2 (1954), s. 75–78; Wołyniak (J. M. Giżycki). Z przeszłości Zakonu Bazyliańskiego na Litwie i Rusi, s. 461–462; J. Kamińska. *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w wydziale litewskim*. Warszawa 2018, s. 214; В. Ададуrow. Обитель як освітня корпорація // *На перехресті культур: Монастир і храм Пресвятої Трійці у Вільнюсі* / red. А. Бумблаускас, С. Кулявічус, І. Скочиляс. Вільнюс 2017, s. 173.

²⁰ ЛННБ, ф. 3, од. зб. 116, арк. 62 зв. – 63.

nauczycielom przez Komisję, a więc podjęcie przez zakonników nauki języków nowożytnych, przetłumaczenie na język polski francuskich podręczników polecanych przez Komisję oraz wydanie ich w drukarni w Poczajowie. Bazylianie zobowiązywali się również do zatrudnienia w kolegiach chętnych eksjezuitów, którym mieli zapewnić mieszkanie i połowę pensji wypłacanej przez Komisję profesorom. Wśród korzyści płynących z przyjęcia propozycji bazylikańskich wyliczono oszczędności, jakie może poczynić państwo, zaufanie społeczeństwa szlacheckiego do szkół państwowych prowadzonych nadal przez zakon, uświadomienie jedności obrządków i szerzenie patriotyzmu wśród społeczeństwa unickiego²¹.

W odpowiedzi KEN zebrano opinie szlachty województw południowo-wschodnich na temat oddania bazylianom kolegiów jezuickich. Nie były one przychylnie dla bazylianów, stąd decyzję o przekazaniu im kolegiów pojezuickich odsuwano w czasie. Dopiero pod koniec października 1774 r. ponownie podjęto ten temat. Postanowiono, że decyzje w sprawie przekazania kolegiów pojezuickich bazylianom będą zapadać po rozważeniu oddzielnie każdego przypadku²².

Pierwszym kolegium pojezuickim, które udało się objąć bazylianom, był Ostróg. Starania o przejęcie tej szkoły bazylianie prowincji koronnej podjęli w latach 1774–1775. W 1777 r. dotarli do prezesa KEN biskupa płockiego Michała Poniatowskiego i Adama Kazimierza Czartoryskiego²³. Ostatecznie 7 VIII 1777 r. w Puławach Czartoryski podpisał przywilej przyznający bazylianom prowincji koronnej kolegium pojezuickie w Ostrogu. Miała się tam przenieść szkoła do tej pory funkcjonująca w Hoszczy. Bazylianie otrzymali budynki klasztoru, szkoły, kościoła, apteki wraz z wszelkimi ruchomościami. Z kasy KEN miały być pokrywane pensje dla trzech profesorów i kaznodziei. Pierwszym bazylikańskim rektorem kolegium został Hilarion Komarnicki, ale już w 1778 r. zastąpił go Hiacynt Nesterski. Przywilej wystawiony przez Czartoryskiego został oficjalnie potwierdzony na posiedzeniu członków KEN w dniu 21 XI 1780 r.²⁴

Na początku lat 80. XVIII w. w ręce bazylianów przeszły jeszcze kolegia pojezuickie w Barze (1781) i Owruczu (1783)²⁵. Według bazylianów ich działalność oświatowa skutecznie wypełniła lukę powstałą w związku z kasatą Towarzystwa Jezusowego. Autor kroniki monasteru w Satanowie odnotował: *szkoły nasze bazylikańskie tu w okolicy będące więcej coraz zalety, pochwał i honoru od obywatelów tutejszych, swoje w nich syny mieszczących brały, przeto Komisja Edukacyjna, która dawniej przed tym kolegium pojezuickie ostrogskie z szkołami zakonowi naszemu*

²¹ Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, rkps 1709, s. 293–295; A. Jobert. *Komisja Edukacji Narodowej w Polsce (1773–1794)*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1979, s. 35.

²² B. Lorens. *Bazylianie prowincji koronnej*, s. 322–323.

²³ ЛННБ, ф. 3, од. зб. 816/4, арк. 1; ф. 3, од. зб. 412/37, арк. 1–2 зб.

²⁴ B. Lorens. *Bazylianie prowincji koronnej*, s. 323–324.

²⁵ J. Bieliński. *Uniwersytet Wileński (1579–1831)*, t. I. Kraków 1899–1900, s. 229–231; M. Pidłypczak-Majerowicz. *Bazylianie w Koronie i na Litwie*, s. 43.

*oddada teraz kolegium barskie i szkoły przy nim, z mocą uczenia wiecznemi czasy (...) oddada tutejszej prowincji pt. Opieki NMP*²⁶.

Od 1778 r. podjęto działania w celu uruchomienia publicznej szkoły prowadzonej przez bazylianów w Kaniowie. Chciano w niej zatrzymać młodzież ruską wyjeżdżającą do szkół znajdujących się poza granicami Rzeczypospolitej (do Perejaśławia i Kijowa). Plany te udało się zrealizować dopiero na początku lat 80. XVIII w., kiedy archimandrytą kaniowskim był Bonifacy Fyzykiewicz. W połowie tego dziesięciolecia szkoła pozostawała pod zwierzchnictwem KEN²⁷.

Ostatecznie sieć administracyjna szkół KEN ustalona została w 1783 r. i wówczas szkoły prowadzone przez bazylianów znalazły się w wydziałach wołyńskim (Ostróg, Bar, Szarogród, Włodzimierz Wołyński), ukraińskim (Owrucz, Lubar, Humań, Kaniów), litewskim (Boruny), nowogródzkim (Berezwecz), poleskim (Żyrowice) i żmudzkiem (Podubiś)²⁸. Funkcjonowało wówczas 12 szkół prowadzonych przez bazylianów. Miały one status szkół podwydziałowych, którą to nazwą określano dawne szkoły powiatowe. Pewien problem stanowiło kolegium bazylikańskie w Podubisiu, które nie spełniało wymogów postawionych przez KEN i przeznaczone było do likwidacji. Funkcjonowało jednak dzięki okolicznej szlachcie, która posyłała do niego swoich synów, bo w okolicy nie było innej placówki. Ostatecznie w 1790 r. podporządkowano szkołę w Podubisiu Komisji Edukacji Narodowej jako szkołę parafialną²⁹.

Poza jurysdykcją KEN znalazły się tereny utracone przez Polskę w 1772 r. w wyniku I rozbioru na rzecz monarchii Habsburgów. Na tym obszarze funkcjonowały kolegium w Buczaczu, 6-klasowe gimnazjum w Drohobyczu oraz szkoła główna w Ławrowie³⁰.

System szkolny

Bazylikański system szkolny nie był oryginalny, lecz wzorowany na organizacji i programie kolegiów jezuickich. O potrzebie przygotowania planu dydaktyczno-wychowawczego i określenia obowiązków nauczycieli w szkołach bazylikańskich

²⁶ ЛННБ, ф. 5, оп. 1, од. зб. 2106/II, арк. 25.

²⁷ Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, sygn. 132, k. 210.

²⁸ A. Massalski, E. Kula. *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w wydziale wołyńskim i ukraińskim*, s. 161–232, 337–352, 367–415; S. Walasek. *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w wydziale poleskim*, s. 154–161; W. Jamrożek, J. Szablicka-Żak. *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w wydziale nowogródzkim*, s. 93–97; I. Szybiak, K. Buczek. *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w wydziale żmudzkiem*, s. 37–38.

²⁹ I. Szybiak, K. Buczek. *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w wydziale żmudzkiem*, s. 37–38.

³⁰ B. Lorens. *Szkoły przy klasztorach bazylikańskich w Galicji na tle austriackiej polityki oświatowej latach 1772–1850 // Historia i dziedzictwo regionów w Europie Środkowo-Wschodniej w XIX i XX w. / red. M. Stolarczyk, A. Kawalec, J. Kuzicki. Rzeszów 2011, s. 228–230.*

dyskutowano podczas kapituł generalnych w XVII i w XVIII w., ale ostatecznie nie wypracowano modelu “bazylińskiego” w szkolnictwie³¹.

Nauka w kolegiach miała charakter humanistyczny, zgodnie z założeniami jezuickiego “Ratio studiorum” z 1599 r. Zespół przedmiotów realizowano w pięciu klasach, w cyklu 7-letnim (dwie trwały po 2 lata). W klasie I (infimie) uczono podstaw gramatyki, wymowy oraz składni języka łacińskiego. Ponadto zapoznawano z wiadomościami z zakresu arytmetyki i geografii oraz przyswajano elementy katechizmu. Podręcznikiem języka łacińskiego pozostawała gramatyka Emanuela Alvara (Alwara). Czytano i tłumaczono listy Cyserona oraz bajki Fedrusa. Klasa II (gramatyka) służyła uzupełnianiu wiedzy z zakresu podstaw gramatyki i składni łacińskiej oraz doskonaleniu znajomości języka łacińskiego poprzez lekturę dzieł autorów starożytnych, głównie Cyserona. W kolejnej klasie (syntaksie) ćwicząco umiejętność tłumaczenia teksów łacińskich Wergiliusza czy Owidiusza. Poznawano również język grecki. W klasie IV (poetyce) – dwuletniej – doskonalono znajomość języka łacińskiego w zakresie tłumaczenia i rozumienia. Podstawowymi lekturami były mowy Cyserona, poezja Horacego, pisma Cezara oraz epigramaty Marka Waleriusza Marcjalisa. W klasie V (retoryce) – także dwuletniej – uczeń miał osiągnąć doskonałość w posługiwaniu się językiem łacińskim. Uczył się zasad teorii oraz praktyki wymowy, doskonalił pamięć, ćwiczył deklamowanie i komentowanie mów. Podstawę studiów stanowiły mowy Cyserona, dzieła Seneki, Liwiusza, Tacyta. Przez cały okres nauki w kolegium uczono religii, rozumianej jako wykład podstawowych prawd wiary dla młodszych klas i kurs dogmatyki (kontrowersje) dla starszych klas. Religię wykładano w niedziele. Jeden dzień w tygodniu poświęcony był rekreacji, czyli regeneracji sił fizycznych poprzez spacer, organizowane gry i zabawy na świeżym powietrzu. Klasami wyższymi w kolegiach jezuickich były filozofia i teologia. W ramach kursu filozofii studiowano logikę, fizykę, metafizykę, etykę i matematykę. Podstawą wykładów była filozofia Arystotelesa. Zwykle kurs filozofii dla słuchaczy świeckich trwał 2 lata. Z kolei teologia, trwająca 4 lata, była przeznaczona dla kandydatów do stanu duchownego – zakonników i duchownych diecezjalnych³².

Pod względem organizacji szkoły publiczne prowadzone przez bazylianów do czasu reform KEN to kolegia niższe edukujące młodzież w zakresie klas od infimy do retoryki, z trzema lub czterema profesorami. Stopniowo w ciągu XVIII w. wprowadzano klasy filozofii i teologii. Te pierwsze funkcjonowały m.in. w Lubarze, Humaniu, Buczaczu (od 1773 r.), Włodzimierzu Wołyńskim i Żyrowicach. Młodzież świecka, która nie zamierzała obierać kariery duchownej, kończyła edukację przeważnie na klasach retoryki, rzadziej filozofii.

³¹ B. Lorens. *Bazylianie prowincji koronnej*, s. 308–312.

³² S. Bednarski. *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce*. Kraków 1933, s. 106–108; B. Lorens. *Bazylianie prowincji koronnej*, s. 340–341.

Najwięcej informacji o zasadach wychowawczo-dydaktycznych obowiązujących w bazylikańskich kolegiach dla młodzieży świeckiej do czasu ich przejścia pod zwierzchnictwo Komisji Edukacji Narodowej dotyczyło placówki w Buczaczu. Społeczność uczniowską obowiązywały „Prawa szkół buczackich Zakonu św. Bazylego Wielkiego” („Leges Scholarum Buczacensium Ordinis S. Basilii M.”). Zostały one wpisane do księgi dokumentującej działalność szkolną prowadzoną przez poszczególnych nauczycieli w roku szkolnym 1763/64. Sformułowane zostały w języku łacińskim i dotyczyły jedynie kwestii wychowawczych, obejmujących zachowanie się uczniów w szkole i poza nią. „Prawa szkół buczackich” nie poruszały spraw związanych z programem i metodami nauczania. Obowiązki szkolne uczniów sprowadzono do maksymy: „Ora, obtempera, tace, audi, disce, repete, exerce, patere” (módl się, bądź posłuszny, milcz, słuchaj, ucz się, powtarzaj, ćwicz, bądź widoczny). „Prawa” składały się z sześciu punktów dotyczących postępowania studentów względem Boga i nauczycieli, zachowania się w szkole, w domu oraz miejscach publicznych, a także kwestii relegowania z kolegium³³. W swej treści regulamin buczacki nawiązywał do *Ustawy szkolnej Towarzystwa Jezusowego*. Wpisywał się w system wychowawczy szkół zakonnych, podkreślający znaczenie pobożności jako pierwszej z cnót młodzieży szkolnej, ważniejszej nawet od pilności („uczona i wymowna pobożność”).

Brak materiału porównawczego nie pozwala stwierdzić, że tego typu regulaminy były charakterystyczne dla szkół bazylikańskich przed 1773 r. Jednak fakt, że w kolegiach położonych w jednej prowincji bazylikańskiej pracowali często ci sami nauczyciele pozwala przypuszczać, że przepisy obowiązujące uczniów były, jeśli nie tożsame, to zbliżone. Prefekt szkoły i profesor retoryki o. Gedeon Hajewski, wśród którego prac szkolnych zapisano „Prawa szkół buczackich”, przybył w 1763 r. do Buczacza z kolegium bazylikańskiego we Włodzimierzu Wołyńskim, a więc szkoły o znacznie dłuższej tradycji oświatowej³⁴.

Po objęciu zwierzchnictwa nad szkołami przez KEN bazylianie zobowiązali się do wdrożenia programu nauczania zgodnego z planami i organizacją nauki przewidzianymi dla danego typu szkoły. W programie nauczania ograniczono dominującą rolę łaciny na rzecz języka polskiego, rozszerzono zakres matematyki, wprowadzono nauki przyrodnicze i elementy fizyki, wyodrębniono historię i geografę. W rzeczywistości jednak nadal pierwszorzędne znaczenie miała nauka języka łacińskiego. Dominująca rola łaciny w procesie nauczania była krytykowana przez działaczy KEN, jednak nie oznaczało to negowania potrzeby nauki tego przedmiotu. Niewiele wiadomo z relacji wizytatorskich o nauczaniu języka polskiego, który dopiero zdobywał sobie miejsce wśród wykładanych przedmiotów.

³³ ЛННБ, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4788/II, с. 164–165; B. Lorens. Regulaminy szkolne bazylikańskiego kolegium w Buczaczu na tle programów szkolnictwa staropolskiego // *Czasy Nowożytnie* 26 (2013) 161.

³⁴ B. Lorens. Regulaminy szkolne bazylikańskiego kolegium, s. 159.

Matematyka nauczana była w rozbiciu na arytmetykę, algebrę i geometrię. Z kolei logika, metafizyka, fizyka i mechanika realizowane były w klasie filozofii. Stopniowo do nauczania wprowadzano nauki przyrodnicze w postaci historii naturalnej, botaniki, rolnictwa, kopalin. Nowym przedmiotem wdrażanym w szkołach objętych patronatem KEN była nauka moralna, na którą składały się elementy nauk o prawie, polityce i ekonomii. Komisja zalecała wprowadzenie do programów nauczania szkół średnich języków nowożytnych, zwłaszcza niemieckiego i francuskiego. Zgodnie z zaleceniami KEN w kolegiach bazyliańskich odbywały się zajęcia wychowania fizycznego, obejmujące również przygotowanie wojskowe. Wśród ćwiczeń były marsze, ustawianie się w szyku bojowym, zwroty wojskowe, manewry taktyczne, pojedynki na kije³⁵.

Bazylianie mieli swoje zasługi w kształceniu językowym. Jedną z najlepszych szkół podległą KEN i prowadzącą nauczanie języków obcych było kolegium bazyliańskie we Włodzimierzu Wołyńskim. Nauczano tam, oprócz polskiego i łaciny, aż pięciu języków, mianowicie: angielskiego, francuskiego, niemieckiego włoskiego i cerkiewnosłowiańskiego³⁶. Na wysokim poziomie w szkołach bazyliańskich stała nauka języka cerkiewnosłowiańskiego w mowie i piśmie (skoropis), które poznawali nie tylko uczniowie obrządku unickiego, ale i łacinnicy. Spotkało się to z pochwałami ze strony wizytatorów KEN³⁷.

Podstawową metodą nauczania przez cały omawiany okres pozostawało pamięciowe opanowanie materiału. Dopiero po zaprowadzeniu KEN zaczęto zwracać uwagę na zrozumienie przez uczniów wykładanych treści. Wprowadzano też metody pogładowe dzięki pomocom dydaktycznym. Kładziono nacisk na dostosowanie treści nauczania do pojętności uczniów, co było zadaniem trudnym zważywszy, że w klasie zasiadała młodzież bardzo zróżnicowana wiekowo. Napominano również nauczycieli, aby odwoływali się do wcześniejszych wykładów i wiadomości już przyswojonych przez uczniów³⁸.

W kolegiach bazyliańskich w XVIII wieku, podobnie jak i w innych zakonnych placówkach oświatowych, na zakończenie roku nauki odbywały się publiczne egzaminy uczniów, zwane popisami. Wobec rodziców i zaproszonych gości wychowan-

³⁵ T. Mizia. *Szkoły średnie Komisji Edukacji Narodowej na terenie Korony*. Warszawa 1975, s. 66–73, 79, 120–121.

³⁶ *Komisya Edukacyi Narodowej i jej szkoły w Koronie 1773–1794, cz. 27: Raporty generalnych wizytatorów z r. 1784 Józefa Bogucickiego i Bonifacego Garyckiego* / red. T. Wierzbowski. Warszawa 1911, s. 63; M. Piđłypczak-Majerowicz. *Bazylianie w Koronie i na Litwie*, s. 41–42.

³⁷ *Komisya Edukacji Narodowej i jej szkoły w Koronie 1773–1794, cz. 25: Raporty generalnych wizytatorów z lat 1780–1782* / wyd. T. Wierzbowski. Warszawa 1907, s. 44, 49; *Raporty generalnych wizytatorów szkół Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim 1782–1792* / oprac. K. Bartnicka, I. Szybiak. Wrocław 1974, s. 479; T. Mizia. *Szkoły średnie Komisji Edukacji Narodowej na terenie Korony*, s. 140.

³⁸ *Komisya Edukacji Narodowej i jej szkoły w Koronie 1773–1794, cz. 25, s. 46, 50.*

kowe prezentowali nabytą wiedzę. Tradycję organizowania publicznych egzaminów przejęły również szkoły pozostające pod nadzorem KEN³⁹.

Zakończenie

Bazylianie doczekali się pozytywnych opinii na temat swej działalności edukacyjnej. Hugo Kołłątaj chwalił ich za podjęcie tego typu pracy w czasach, gdy państwo potrzebowało większego zaangażowania się duchowieństwa w propagowanie szkolnictwa⁴⁰. Pozytywną opinię o procesie nauczania i wychowania w kolegiach bazylikańskich potwierdzały również relacje pamiętnikarskie pochodzące z końca XVIII w.⁴¹ Wizytatorzy szkół z ramienia KEN wystawiali placówkom opinie o ich działalności dydaktycznej, używając różnych terminów na określenie pracy w szkole: wybornie, dobrze, dość dobrze, miernie, źle, nikczemnie, itp. Na podstawie ocen zawartych w raportach wizytatorów Hanna Pohoska dokonała zestawienia zbiorczych opinii o poszczególnych placówkach funkcjonujących pod nadzorem KEN w latach 1774–1793. W okresie lat 1774–1780 szkoły bazylikańskie określone zostały przeważnie jako dość dobre⁴².

Bazylikańskie kolegia obok funkcji edukacyjno–wychowawczych podejmowały również rolę ośrodków kulturotwórczych. Działały przy nich biblioteki. Ponadto poprzez częstą wymianę grona nauczycielskiego przenoszono wzorce oświatowe i kulturowe na terenie wschodniej Rzeczypospolitej, a poprzez angażowanie do pracy dydaktycznej bazylianów kształconych często w Rzymie wprowadzano trendy zaobserwowane za granicą.

References

- Adadurov Vadym. Obytel' yak osvittnia korporatsiia // *Na perekhrestii kul'tur: Monastyri i khram Presviatoi Triitsi u Vilniusi* / red. A. Bumblauskas, S. Kuliavichus, I. Skochylias. Vilnius 2017, s. 167–174. [In Ukrainian.]
- Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie*, t. 1. Lwów 1868. [In Polish.]

³⁹ Komisja Edukacji Narodowej i jej szkoły w Koronie 1773–1794, cz. 26: *Raporty generalnych wizytatorów z r. 1783 Bonifacego Garyckiego i Franciszka Kolendowicza* / wyd. T. Wierzbowski. Warszawa 1910, s. 58, 68, 71; *Raporty generalnych wizytatorów szkół Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim 1782–1792*, s. 401.

⁴⁰ H. Kołłątaj. *Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III (1750–1764)* / oprac. J. Hulewicz. Wrocław 1953, s. 33.

⁴¹ D. Rolnik. *Pamiętnikarze czasów panowania Stanisława Augusta o nauczaniu zakonnym w Rzeczypospolitej (1764–1795) // Klasztory mnisze na wschodnich terenach dawnej Rzeczypospolitej od XVI do początku XX wieku* / red. J. Gwóźdź, R. Witkowski, A. M. Wyrwa. Poznań 2014, s. 444.

⁴² H. Pohoska. *Wizytatorowie generalni Komisji Edukacji Narodowej. Monografia z dziejów administracji szkolnej Komisji Edukacji Narodowej*. Lublin 1957, s. 348, dodatek XI.

- Arhiv Yugo-Zapadnoj Rossii izdavaemyj kommissiyeyu dlya razbora drevnih aktov sostoyashchey pry Kievskom, Podolskom i Volynskom General-Gubernatore*, ch. 1, t. 4. Kiev 1871. [In Russian.]
- Bednarski Stanisław. *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce*. Kraków 1933. [In Polish.]
- Bieliński Józef. *Uniwersytet Wileński (1579–1831)*, t. I. Kraków 1899–1900. [In Polish.]
- Bieńkowski Ludomir. *Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce // Kościół w Polsce*, t. II: *Wiek XVI–XVIII* / red. Jerzy Kłoczowski. Kraków 1969, s. 788–1034. [In Polish.]
- Catalogus monasteriorum et personarum provinciae Protectionis B. V. Mariae Ordinis S. Basilii Magni Anni 1754*. [In Latin.]
- Chynczewska-Hennel Teresa. *Akademia Kijowsko-Mohylańska // Szkolnictwo prawosławne w Rzeczypospolitej* / red. Antoni Mironowicz, Urszula Pawluczuk, Piotr Chomik. Białystok 2002, s. 44–46. [In Polish.]
- Dobrowolski Radosław. *Szkoły bazylikańskie w Żyrowicach XVIII–XIX w. // Małe miasta. Religie* / red. Mariusz Zemło. Lublin – Supraśl 2006, s. 411–467. [In Polish.]
- Jamrożek Wiesław, Szablicka-Żak Jolanta. *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w wydziale nowogrodzkim*. Warszawa 2018. [In Polish.]
- Jobert Ambroise. *Komisja Edukacji Narodowej w Polsce (1773–1794)*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1979. [In Polish.]
- Kamińska Janina. *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w wydziale litewskim*. Warszawa 2018. [In Polish.]
- Kempa Tomasz. *Akademia Ostrogska // Szkolnictwo prawosławne w Rzeczypospolitej* / red. Antoni Mironowicz, Urszula Pawluczuk, Piotr Chomik. Białystok 2002, s. 55–79. [In Polish.]
- Kempa Tomasz. *Sołomerecka z Hoyskich Regina // Polski słownik biograficzny*, t. XL. Warszawa – Kraków 2000–2001, s. 325–326. [In Polish.]
- Kołłątaj Hugo. *Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III (1750–1764)* / opr. Jan Hulewicz. Wrocław 1953. [In Polish.]
- Komisja Edukacji Narodowej i jej szkoły w Koronie 1773–1794*, z. 25: *Raporty generalnych wizytatorów z lat 1780–1782* / wyd. Teodor Wierzbowski. Warszawa 1907. [In Polish.]
- Komisja Edukacji Narodowej i jej szkoły w Koronie 1773–1794*, z. 26: *Raporty generalnych wizytatorów z r. 1783 Bonifacego Garyckiego i Franciszka Kolendowicza* / wyd. Teodor Wierzbowski. Warszawa 1910. [In Polish.]
- Komisja Edukacji Narodowej i jej szkoły w Koronie 1773–1794*, z. 27: *Raporty generalnych wizytatorów z r. 1784 Józefa Bogucickiego i Bonifacego Garyckiego* / wyd. Teodor Wierzbowski. Warszawa 1911. [In Polish.]
- Lorens Beata. *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*. Rzeszów 2014. [In Polish.]

- Lorens Beata. Problemy wychowawcze w szkołach bazylikańskich w drugiej połowie XVIII wieku na przykładzie kolegium w Buczaczu // *Biuletyn Historii Wychowania* 29 (2013) 29–42. [In Polish.]
- Lorens Beata. Regulaminy szkolne bazylikańskiego kolegium w Buczaczu na tle programów szkolnictwa staropolskiego // *Czasy Nowożytne* 26 (2013) 149–163. [In Polish.]
- Lorens Beata. Szkoły przy klasztorach bazylikańskich w Galicji na tle austriackiej polityki oświatowej latach 1772–1850 // *Historia i dziedzictwo regionów w Europie Środkowo-Wschodniej w XIX i XX w.* / red. Marian Stolarczyk, Agnieszka Kawalec, Jerzy Kuzicki. Rzeszów 2011, s. 225–237. [In Polish.]
- Massalski Adam, Kula Ewa. *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w wydziale wołyńskim i ukraińskim.* Warszawa 2018. [In Polish.]
- Mironowicz Antoni. Szkolnictwo prawosławne w Rzeczypospolitej // *Szkolnictwo prawosławne w Rzeczypospolitej* / red. Antoni Mironowicz, Urszula Pawluczuk, Piotr Chomik. Białystok 2002, s. 18–39. [In Polish.]
- Mironowicz Marcin. *Szkoły bractw cerkiewnych na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII wieku.* Białystok 2019. [In Polish.]
- Mizia Tadeusz. *Szkoły średnie Komisji Edukacji Narodowej na terenie Korony.* Warszawa 1975. [In Polish.]
- Patrylo Isydor. Narys istorii Vasyliian vid 1743 do 1839 roku // *Narys istorii Vasyliianskoho Chynu sviatoho Yosafata* (= *Analecta OSBM*, ser. II, sec. I, t. 48). Rym 1992, s. 183–278. [In Ukrainian.]
- Pidtypczak-Majerowicz Maria. *Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu.* Warszawa – Wrocław 1986. [In Polish.]
- Pohoska Hanna. *Wizytatorowie generalni Komisji Edukacji Narodowej. Monografia z dziejów administracji szkolnej Komisji Edukacji Narodowej.* Lublin 1957. [In Polish.]
- Raporty generalnych wizytatorów szkół Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim 1782–1792* / oprac. Kamila Bartnicka, Irena Szybiak. Wrocław 1974. [In Polish.]
- Rolnik Dariusz. Pamiętnikarze czasów panowania Stanisława Augusta o nauczaniu zakonnym w Rzeczypospolitej (1764–1795) // *Klasztory mnisze na wschodnich terenach dawnej Rzeczypospolitej od XVI do początku XX wieku* / red. Jolanta Gwioździk, Rafał Witkowski, Andrzej M. Wyrwa. Poznań 2014, s. 425–445. [In Polish.]
- Szybiak Irena, Buczek Katarzyna. *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w wydziale żmudzki.* Warszawa 2018. [In Polish.]
- Vavryk Mykhaiło. Lavrivs'ka khronika (1771–1882) // *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, ser. II, sec. III, t. II, fasc. 1–2 (1954), s. 65–94. [In Ukrainian.]
- Vavryk Mykhailo. *Narys rozvytku i stanu vasyliians'koho chyna XVII–XX st. Topohrafichno-statystychna rozvidka* (= *Analecta OSBM*, ser. II, sec. I, t. XL). Rym 1979. [In Ukrainian.]

- Walasek Stefania. *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w wydziale polskim*. Warszawa 2018. [In Polish.]
- Winiarz Adam. Greckokatolickie gimnazjum bazyliiańskie w Chełmie (1639–1769) // *Rocznik Chełmski* 1 (1995) 27–39. [In Polish.]
- Wojnar Meletius M. Basilian seminaries, college and schools (XVII–XVIII) // *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, sec. II, vol. IX (1974), fasc. 1–4, p. 48–63.
- Wołyniak (Jan Marek Giżycki). *Bazylianie we Włodzimierzu i Tryhorach*. Kraków 1912. [In Polish.]
- Wołyniak (Jan Marek Giżycki). *Z przeszłości Hoszczy na Wołyniu*. Kraków b.r.w. [In Polish.]
- Wołyniak (Jan Marek Giżycki). *Z przeszłości Zakonu Bazyliiańskiego na Litwie i Rusi* // *Przewodnik Naukowy i Literacki* XXXII (1904) 449–463. [In Polish.]
- Zych Franciszek. *Dwie uroczystości szkolne w nowym budynku gimnazjalnym* // *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazyum w Buczaczu za rok szkolny 1900*. Stanisławów 1900, s. 3–24. [In Polish.]

Беата Лоренс

докторка габілітована, професорка
Жешувський університет

ВАСИЛІЯНИ ТА ПУБЛІЧНА ОСВІТА В РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ У XVII і XVIII СТ.

У статті узагальнено стан досліджень василіяньської освіти на територіях Польсько-Литовської держави в XVII–XVIII ст. Дослідження базується на документах, збережених у польських та українських архівах і бібліотеках. Також враховано літературу з цього питання, зокрема наукові публікації, видані в рамках проекту, присвяченого Едукаційній комісії. Стаття стосується колегій і шкіл для світської молоді, які діяли при василіяньських монастирях на землях Речі Посполитої в XVIII ст. Упродовж цього століття зафіксовано діяльність 20 освітніх закладів і конвіктів для хлопчиків. До 1773 р. вони залишилися під опікою чернецтва, а після Поділу Речі Посполитої в 1772 р. і скликання Едукаційної комісії у 1773 р. контроль над ними, у випадку земель Австрійської Польщі, перейняли органи Габсбурзької монархії, а на землях, які залишилися за Річчю Посполитою, – Едукаційна комісія. Василіяньські колежі свою організацію та дидактичний процес базували на єзуїтських зразках. У статті з'ясовано ступінь поступового змирщення василіяньських публічних шкіл як результату освітньої реформи Едукаційної комісії. Ішлося про впровадження у програми рекомендацій щодо обмеження ролі латинської мови на користь польської, впровадження елементів фізики та природничих наук, а також історії та географії.

Ключові слова: василіяни, освіта, Річ Посполита, Едукаційна комісія, колегія, конвікт, змирщення, єзуїти, латина, польська мова.